

The press of the peasant
movement in exile,
1945–1989.
A preliminary catalogue

**Prasa ruchu ludowego
na emigracji w latach
1945–1989. Próba
katalogu**

Instytut Nauk Społecznych
i Bezpieczeństwa
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny
ul. Żytnia 39
PL 08-110 Siedlce
e-mail: a.indraszczyk@mhprl.pl

**Arkadiusz
INDRASZCZYK**

KEY WORDS:
press of the peasant movement outside Poland
1945–1989, Polish Peasant Parties in exile,
Peasant Party ‘Freedom’, Polish Peasant Party
— the National Unity Fraction, *Jutro Polski*,
Wieści, *Orka*, *Zielony Sztandar*, Franciszek Wilk,
Tadeusz Chciuk-Celt, Waław Soroka, Stanisław
Młodożeniec, Jan Szyński, Anna Chorążyna,
Stanisław Bańczyk

SŁOWA KLUCZOWE:
prasa ludowa, ruch ludowy na emigracji, Polskie
Stronnictwo Ludowe na emigracji, Stronnictwo
Ludowe „Wolność”, Polskie Stronnictwo
Ludowe — Odłam Jedności Narodowej, „Jutro
Polski”, „Wieści”, „Orka”, „Zielony Sztandar”,
Franciszek Wilk, Tadeusz Chciuk-Celt, Waław
Soroka, Stanisław Młodożeniec, Jan Szyński,
Anna Chorążyna, Stanisław Bańczyk

ABSTRACT
This article presents a panorama of the press of
the peasant movement in exile, i.e. the peasant
parties outside Poland, in 1945–1989. The
author was able to identify 43 items (titles), but
only a few of them were professionally edited
periodicals, addressed to a wider audience. Most
were makeshift ventures, printed on low quality
paper, aimed at an inner circle of the peasant
party organization. Until the mid-seventies
their interest was focused on issues important
to the expatriate community and the struggle
against communism worldwide. Later the focus
shifted to events in Poland, conditions of life
in the country and the rural population, and the
activities of the anti-communist opposition.

ABSTRAKT
W artykule przedstawiono panoramę prasy ruchu
ludowego na emigracji w latach 1945–1989.
Wydawana była przez wszystkie partie ludowe
na emigracji. Udało się zidentyfikować 43 tytuły,
ale tylko kilka z nich posiadało charakter prasy
zawodowej, otwartej. Większość wydawana
była sposobami „chałupniczymi” na słabej
jakości papierze, przeznaczona dla odbiorcy
wewnętrznego organizacji ludowych. Tematyka
czasopism do połowy lat 70. koncentrowała się
na sprawach emigracji i walki z komunizmem
na świecie. Później sprawy emigracyjne zeszły
na drugi plan, a więcej miejsca poświęcano
wydarzeniom w kraju, warunkom życia wsi
i chłopów, działaniom opozycji.

Streszczenie

W artykule pokrótce scharakteryzowano ruch ludowy na emigracji oraz przedstawiono próbę katalogu prasy tegoż ruchu. Składają się na niego 43 czasopisma. Osiem z nich miało charakter prasy otwartej, przeznaczonej dla czytelników spoza grupy ludowców. Ilość pojawiających się tytułów związana była z charakterem struktur stronnictw ludowych — ich rozbiściem na poszczególne kraje Europy i świata. Dążono do tego, aby w każdym z nich organizacja ludowa miała własny organ prasowy. Po drugie, rozłamy w stronnictwach powodowały, że każda nowa grupa musiała mieć własne czasopismo, by za jego pomocą przedstawiać swoje racje i na jego łamach toczyć boje ideologiczne i personalne. W ruchu ludowym na emigracji najwięcej wydawano czasopism o charakterze wewnętrznym. Były to biuletyny informacyjne. Wiązało się to z: po pierwsze potrzebą posiadania wewnętrznego instrumentu wymiany myśli i przekazu; po drugie trudnościami finansowymi. Pisma wewnętrzne wydawane były „domowymi” sposobami, techniką powielania ręcznie lub maszynowo przygotowanych stron. Wykorzystywano słabej jakości papier. Najwięcej inicjatyw prasowych miało miejsce od przełomu lat 40. i 50. do drugiej połowy lat 50. XX wieku, w czasie największej aktywności organizacyjnej.

Tematyka pism koncentrowała się wokół problemów emigracji ludowej oraz walki o wolność ojczyzny i upadku komunizmu. Przez ten pryzmat spoglądano na wydarzenia na świecie. Oceniano je pod względem możliwości załamania się komunizmu, zwiększania jego ofensywności — np. w czasie tworzenia KBWE, słabości świata zachodniego wobec ZSRR. W połowie lat 70. XX wieku tematyka pism uległa jakościowej zmianie. Nastąpiło odejście od sporów emigracyjnych na rzecz szerokiej informacji o wydarzeniach w kraju, głównie w zakresie sytuacji na wsi i życia chłopów polskich oraz prowadzenia działalności opozycyjnej, głównie „Solidarności”.

Ruch ludowy na emigracji nie posiadał szerokiej, profesjonalnej kadry redakcyjnej. Dysponował także niewielkim wachlarzem autorów. Rzadko do prasy ludowej pisali autorzy spoza ruchu ludowego. Sytuacja ta zmieniła się w drugiej połowie lat 70. XX wieku. Wówczas częściej zamieszczano prace polskich historyków poświęcone znaczącym wydarzeniom z historii Polski.

Artykuł nie wyczerpuje tematu. Pierwszym powodem jest niedostateczna znajomość bazy źródłowej. Kilka odnotowanych tytułów znanych jest wyłącznie z relacji bądź ludowców, bądź z dokumentów aparatu bezpieczeństwa. Inne tytuły, wydawane przez struktury regionalne partii ludowych, mogą wskazywać, że także inne okręgi i koła w jakimś czasie mogły wydawać własne pisma o charakterze biuletynów informacyjnych. Potrzeba jest więc prowadzenia dalszych analitycznych badań nad poszczególnymi tytułami i poszukiwania dotychczas nieznanymi.

Prasa polskiego ruchu ludowego jest jednym z najmniej zbadanych obszarów działalności tegoż ruchu na emigracji. Dotychczas ukazało się niewiele artykułów poświęconych prasie emigracyjnej ruchu ludowego, bądź to pojedynczym tytułom¹, bądź całości². Podstawowe informacje podawane były w pracach omawiających działalność osób lub organizacji. Szczątkowe informacje znalazły się w monografii dotyczącej całej emigracji polskiej³ oraz w pracach poświęconych prasie polonijnej⁴.

Taki stan badań wynika z trudności dostępu do materiału źródłowego. W archiwach instytucjonalnych zachowanych zostało niewiele tytułów, rzadko też są to komplety numerów czasopism. Większość emigracyjnej prasy ludowej znajduje się w zbiorach prywatnych, często nieznanymi, odkrywanych przy okazji prowadzenia badań nad różnymi tematami. Wiele tytułów znanych jest przez pojedyncze numery, co dodatkowo utrudnia badania. Prasa ruchu ludowego na emigracji jest ciągle odkrywana.

Artykuł stanowi próbę, warunkowaną przez niekompletną i „pełną dziur” bazę źródłową, pokazania panoramy tej prasy, jej jakości i funkcji w działalności ludowców na wychodźstwie. Przedstawiono to w sposób następujący: najpierw scharakteryzowano ruch ludowy na emigracji, następnie dokonano podziału typologicznego prasy, a w końcu przedstawiono „katalog prasy emigracyjnej ruchu ludowego”. Artykuł zakończono statystycznym podsumowaniem zebranych dotąd wiadomości oraz wnioskami.

---

¹ A. Indraszczyk, „Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji” w latach 1949–1952, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” nr 22, Warszawa 2006, s. 131–148.

² Problem ten podjęła ostatnio Małgorzata Ptasńska-Wójcik. Skoncentrowała się jednakże tylko na dwóch tytułach: „Narodowcu” i „Jutrze Polski”. Oddać autorce należy, że trafnie i ciekawie wypowiedziała się na ich temat. Niemniej jednak pozostałe kilka tytułów zostało wymienionych niejako dodatkowo. M. Ptasńska-Wójcik, *Emigracyjna prasa ludowa 1945–1989. Zarys*, [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1989)*, t. 4, *Między apologią a negacją*, pod red. nauk. J. Gmitruka, E. Leniart, Warszawa 2010, s. 239–247.

³ *Druga wielka emigracja 1945–1990*, t. 3: R. Habielski, *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999, s. 147.

⁴ Np. w pracy zbiorowej dotyczącej prasy polonijnej tylko raz, wyłącznie z tytułu, odnotowane zostało „Jutro Polski”. K. Rowiński, *Prasa polska i wydawcy w Wielkiej Brytanii podczas wojny i po jej zakończeniu*, [w:] *Z dziejów polskiej prasy na obczyźnie (od września 1939 roku do współczesności)*, pod red. M. Szczerbińskiego, Gorzów Wlkp. 2002, s. 66.

Charakterystyka ruchu ludowego na emigracji

Polityczny ruch ludowy na emigracji składał się, podobnie jak w kraju, ze stronnictw politycznych, organizacji społecznych oraz organizacji młodzieżowych. Jego cechą charakterystyczną był pluralizm polityczny i organizacyjny.

Bezpośrednio po wojnie na emigracji pozostała grupa Jerzego Kuncewicza, która jesienią 1944 r. odeszła od tzw. Komitetu Zagranicznego Stronnictwa Ludowego i Stanisława Mikołajczyka, tworząc **Stronnictwo Ludowe „Wolność”**. Formalnie ukonstytuowało się ono w 1946 r. i działało niezależnie do 1970 r., kiedy połączyło się z PSL Franciszka Wilka⁵.

Drugim ugrupowaniem ludowym było **Polskie Stronnictwo Ludowe**. Powstało ono po przybyciu na ponowną emigrację Stanisława Mikołajczyka i innych członków władz naczelnych w 1947 i 1948 r. PSL objęło swym wpływem większość środowiska ludowego na emigracji, niewiele miejsca pozostawiając dla SL „Wolność”⁶. Wkrótce jednak zaczęło się dzielić. Pierwszy rozłam nastąpił na przełomie lat 40. i 50., kiedy z NKW wydalono Stefana Korbońskiego i Kazimierza Bagińskiego. Utworzyli oni w 1951 r. **Polskie Stronnictwo Ludowe — Odlam Jedności Narodowej**⁷. Kolejny rozłam miał miejsce w 1954 r., gdy grupa członków NKW ze Stanisławem Bańczykiem poróżniła się z Mikołajczykiem i utworzyła tzw. **Komitet Zagraniczny PSL** (od 1956 r. **Tymczasowa Rada Naczelna PSL**). W latach pięćdziesiątych wyłoniła się jeszcze jedna grupa **PSL — kierowana przez Władysława Zarembe**⁸. W latach sześćdziesiątych podjęte zostały rozmowy w sprawie jednoczenia PSL. Udało się tego dokonać w 1968 r. Przez krótki czas na emigracji znowu funkcjonowały tylko dwie partie: SL „Wolność” i PSL. A w 1970 r., jak już wspomniano, SL „Wolność” połączyło się z PSL. Jednakże niemal w tym samym cza-

⁵ *Oświadczenie*, „Biuletyn Stronnictwa Ludowego »Wolność«”, nr 1, maj–czerwiec 1946, Londyn, s. 1–2; J. Gmitruk, *Działalność polityczna ludowców na emigracji (1939–1989)*, [w:] *Chłopi, naród, kultura*, t. 2. *Działalność polityczna ruchu ludowego*, Rzeszów 1996, s. 81–83.

⁶ Do tej pory nie ukazało się pełne opracowanie Polskiego Stronnictwa Ludowego na emigracji (lub na uchodźstwie) kierowanego przez Stanisława Mikołajczyka. Sporządzono natomiast kilka niepełnych opracowań, zob. m.in.: R. Turkowski, *Ludowcy polscy na emigracji (1947–1968)*, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji (1944–1954), dokumenty i materiały*, cz. I, nota wydawnicza, wprowadzenie, opracowanie i wybór R. Turkowski, Kielce 2005, s. 27–76; A. Chodubski, *Polskie Stronnictwo Ludowe na emigracji po II wojnie światowej*, [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 2, *W podzielonej Europie*, pod red. komitetu, Pułtusk–Warszawa 2007, s. 75–88.

⁷ P. Stanek, *Polskie Stronnictwo Ludowe — Odlam Jedności Narodowej*, [w:] *Chłopskie partie polityczne z Europy Środkowo-Wschodniej na emigracji 1945–1989*, pod red. A. Indraszczyka, Warszawa 2009, s. 67–85.

⁸ Zob. R. Turkowski, *Polski ruch ludowy na emigracji po II wojnie światowej*, [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich...*, s. 58–61.

się doszło do ponownego rozbitcia PSL. Wytworzyły się dwie grupy — **londyńska** z Franciszkiem Wilkiem i **brukselsko-waszyngtońska** z Stanisławem Bańczykiem, Józefem Rzemieniewskim, Tadeuszem Chciukiem-Celtem i Anną Chorążyną. I taki podział utrzymał się już do przełomu 1989 r.⁹

Nie wdając się w szczegóły sporów, należy stwierdzić, że przyczyną pluralizacji były: podejście do tzw. legalizacji władzy ciągłości państwa polskiego — czyli stosunek do konstytucji kwietniowej; różne zapatrywania na problem jednoczenia politycznego polskiej emigracji (bardzo mocno związany z poprzednim) oraz konflikty personalne.

Poza stronnictwami, na emigracji odtworzono także Związek Młodzieży Wiejskiej oraz Polską Akademicką Młodzież Ludową. W Stanach Zjednoczonych natomiast działał Związek Przyjaciół Wsi Polskiej w Ameryce, formalnie jako organizacja niezależna, która zastępowała PSL jako partię polityczną.

Skład społeczny ruchu ludowego na emigracji tworzony był przez: żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, którzy pozostali na obczyźnie, działaczy, którym udało się uciec z kraju po 1945 r. (ci byli nieliczni, ale za to najważniejsi), emigrację zarobkową sprzed 1939 r. Od lat 70. XX w. zaczęli napływać nowi członkowie, jednakże było ich bardzo niewiele.

Funkcja prasy w partiach i ugrupowaniach politycznych na emigracji

Prasa była jednym z najważniejszych nośników informacji od partii do członków, sympatyków i społeczeństwa w okresie do lat 60. XX wieku. Wynikało to z dostępności tego medium, na które „każdy” mógł sobie pozwolić, w odróżnieniu od radia czy mediów wizualnych — kina i powstającej telewizji. Organ prasowy świadczył o powadze organizacji. Był jej wizytówką, miejscem wymiany informacji wewnętrznej, dyskusji zewnętrznej i obserwacji świata.

Funkcje te prasa partyjna pełniła również na emigracji. Każda z tworzonych tam organizacji społecznych i politycznych dążyła do posiadania własnego organu prasowego, jako narzędzia informacji i propagandy. Jak zauważył Rafał Habielski,

---

⁹ *Zjednoczenie Stronnictwa Ludowego „Wolność” i PSL*, „Jutro Polski” nr 5 z 29 III 1970 r.; R. Turkowski, *Działalność organizacyjno-programowa ludowców na uchodźstwie (1954–1975)*, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji (1954–1968). Dokumenty i materiały*, cz. II, wstęp, wprowadzenie, opracowanie i wybór R. Turkowski, Kielce 2006, s. 60–65.

prasa była jedynym dobrem, którego emigracji polskiej nie brakowało¹⁰. Opierając się na niepełnych danych zebranych przez Jana Kowalika, na emigracji od września 1939 r. do 1973 r. ukazało się ponad 4600 tytułów różnego rodzaju prasy polskiej¹¹.

Również w ruchu ludowym prasa stała się nieodłącznym i pożądanym aspektem działalności ludowców. Oprócz wymienionych wyżej „tradycyjnych” funkcji, prasa emigracyjna spełniała jeszcze szereg innych zadań, wśród których należy wymienić podtrzymywanie kultury i języka polskiego, budowanie więzi społecznych. Była też swoistym „antidotum” na emigracyjną nostalgię¹². Oczywiście zadania te lepiej spełniała prasa niezależna, apolityczna, jeżeli w ogóle tak możemy powiedzieć o jakimś tytule emigracyjnym. Ale także prasa polityczna, przynajmniej częściowo, zaspokajała potrzeby kulturowe Polaków.

Typologia prasy emigracyjnej ruchu ludowego

Podziału prasy partyjnej można dokonać według różnych kryteriów. Andrzej Notkowski np. zaproponował cztery kryteria: I. Charakter i stopień powiązania pism z partią (1. pisma partyjne; 2. wydawnictwa organizacji związanych z partią; 3. pisma sympatyzujące z partią); II. Przeznaczenie czytelnicze pism (1. wydawnictwa „dla wszystkich”, czyli dzienniki i periodyki o tematyce ogólnopolitycznej; 2. pisma środowiskowe i specjalistyczne, adresowane do konkretnych kręgów społecznych, zawodowych czy pokoleniowych); III. Poziomy komunikacyjne — kryterium przejęte od Andrzeja Paczkowskiego — omówione zostanie niżej; IV. Terytorialny zasięg działania pism (1. wydawnictwa ogólnokrajowe; 2. pisma regionalne; 3. pisma lokalne)¹³.

Z kolei Andrzej Paczkowski zaproponował oparcie się na kryterium komunikacyjnym. Wymieniał pięć „poziomów komunikacyjnych”: 1. czasopisma ideowo-twórcze — zawierające teksty programowe, zbliżone do naukowych, oraz periodyki naukowe z dziedziny nauk społecznych i humanistycznych; 2. czasopisma politycz-

¹⁰ *Druga wielka emigracja 1945–1990*, t. 3, R. Habielski, *Życie społeczne i kulturalne...*, s. 127.

¹¹ J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku*, t. 1–4, Lublin 1976; t. 5, Lublin 1988. Autor wymienia 4617 czasopism.

¹² *Druga wielka emigracja 1945–1990*, t. 3, R. Habielski, *Życie społeczne i kulturalne...*, s. 127.

¹³ A. Notkowski, *Systemy prasowe głównych ugrupowań politycznych Drugiej Rzeczypospolitej. Krótki zarys porównawczy*, [w:] *Pogranicza literatury. Księga ofiarowana Profesorowi Januszowi Maciejewskiemu na Jego siedemdziesięciolecie*, pod red. G. Borkowskiej i J. Wójcickiego, Warszawa 2001, s. 282–283.

ne teoretyczne lub organizacyjne — o większym stopniu dostępności tekstu, ale bez takich gatunków jak: reportaż, relacja, o niewielkim udziale działów informacyjnych; 3. dzienniki — oficjalne organy partii i ugrupowań politycznych, w których obok działu informacyjnego znajdują się również wypowiedzi o charakterze ideologicznym; 4. czasopisma typu społeczno-politycznego (lub — kulturalnego) oraz popularnonaukowe z dziedziny nauk społecznych i humanistycznych; 5. dzienniki i czasopisma popularne, informacyjno-sensacyjne; ogólne lub specjalistyczne, będące odpowiednikiem „obiegu trywialnego” w literaturze¹⁴.

W historiografii poświęconej prasie ludowej natomiast stosowano następujące typologie: przy opisie konspiracyjnej prasy ludowej w latach 1939–1945 zastosowano podział według kryterium terytorialnego zasięgu działania — na prasę centralną i terenową¹⁵, a także podział alfabetyczny według nazw czasopism¹⁶.

Która z wymienionych typologii jest właściwa? I wszystkie, i żadna. Zastosowanie którejkolwiek nastąpi wówczas, gdy partie będą dysponowały pismami spełniającymi warunki kryteriów. Wydaje się, że najbardziej uniwersalne typologie to podział ze względu na zasięg terytorialny (centralne, terenowe) oraz przeznaczenie czytelników (dla wszystkich i do specjalnie adresowanych grup).

Kolejnymi typologiami możliwymi do zastosowania są również podziały ze względu na: wydawcę (partie, organizacje, pisma niezależne); rodzaj periodyku (rocznik, półrocznik, kwartalnik, miesięcznik, dwutygodnik, tygodnik, dziennik, wydawnictwo nieregularne). Taki podział ma znaczenie przy badaniu systemu prasowego całego ruchu bądź tylko jego części — czyli partii politycznej lub organizacji społecznej. W takich badaniach interesującym problemem będzie dysponowanie przez partię instrumentarium mediów prasowych oraz przykładanie wagi do posiadania takiego zestawu mediów.

Dla historyków i politologów, badających dzieje ruchów, dzieje partii i organizacji, interesującym kryterium będzie na pewno podział ze względu na wydawcę (partie, organizacje, pisma niezależne). Innym ciekawym wyróżnikiem może okazać się okres wydawania pism. Badając np. prasę polskiego ruchu ludowego, naturalnym jest dokonanie jej podziału na następujące okresy: do odzyskania niepodległości w 1918 r., w okresie 1919–1939, w czasie II wojny światowej, w latach 1945–1949, w latach 1949–1989 w kraju, w latach 1945–1989 na emigracji i po 1989 r. Każdy z tych okresów niósł inne uwarunkowania i możliwości wydawania pism, co powinno być uwzględniane w pracach badawczych. Każdy z tych okresów można dodatkowo dzielić, jeżeli mają miejsce wydarzenia, w znaczący sposób zmieniają-

¹⁴ A. Paczkowski, *Badania historycznoprasowe w zastosowaniu do badań nad dziejami myśli politycznej*, [w:] *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*, pod red. H. Zielińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 19.

¹⁵ Zob. B. Gółka, *Prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939–1945*, Warszawa 1975; Z.J. Hirs z, *Terenowa prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939–1945*, Warszawa 1977, s. 22–29.

¹⁶ Tamże, s. 235–442.

ce warunki polityczne, społeczne i gospodarcze wpływające na działalność partii i ruchów, a tym samym na możliwości wydawania prasy. W przypadku badania prasy ruchu ludowego na emigracji w latach 1945–1989 można wyodrębnić przynajmniej trzy podokresy: do 1954/56 r. — czas tzw. zimnej wojny, zakończony odprężeniem, którego symbolem była konferencja genewska z 1954 r.; lata 1956–1975 — okres rywalizacji dwubiegunowej o różnym natężeniu, zakończony cyklem Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy Europejskiej sankcjonującej polityczne zmiany dokonane w Europie po 1945 r., ocenianej przez środowiska emigracyjne jako porażkę Zachodu i akceptację podziału Europy; okres od 1975 do 1989 r., czas schyłkowy emigracji, pozbawianej subwencji instytucji zachodnich, a więc ze zmniejszoną możliwością finansowania wydawania prasy. Oczywiście, zastosowanie takich podziałów chronologicznych będzie miało miejsce wówczas, jeżeli będzie można wykazać ich wpływ na proces wydawniczy.

Na potrzeby sporządzenia próby „katalogu prasy ruchu ludowego na emigracji” zastosujemy kryterium przeznaczenia czytelniczego pism i podzielimy prasę na tytuły „dla wszystkich” oraz skierowane do specjalnych odbiorców. W każdym z tych dwóch obszarów uszeregujemy prasę alfabetycznie.

Katalog prasy ruchu ludowego na emigracji — zarys

Zarys katalogu sporządzono na podstawie opublikowanych bibliografii prasy polskiej, polonijnej, emigracyjnej, literatury przedmiotu (prac poświęconych historii ruchu ludowego na emigracji i prac poświęconych prasie polonijnej) oraz kwerend przeprowadzonych w: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie, Zakładzie Historii Ruchu Ludowego w Warszawie, Instytucie i Muzeum gen. Władysława Sikorskiego w Londynie, Bibliotece Polskiej w Polskim Ośrodku Społeczno-Kulturalnym w Londynie.

Zastosowano podział na pisma ogólne — przeznaczone dla wszystkich oraz pisma dla specjalnych adresatów (w tym wypadku będą to członkowie organizacji ludowych i ich sympatycy). Czasopisma ułożono w każdej z grup alfabetycznie. Kolejne pozycje przedstawiono starając się zachować następujący schemat: 1. tytuł pisma; 2. okres ukazywania się/periodyzacja / przynależność partyjna/organizacyjna; 3. podtytuł; 4. redakcja; 5. format i technika wydawnicza; 6. informacje o nakładzie i kolportażu; 7. informacje o treści pisma. Z braku informacji w wielu pozycjach występują braki w przyjętym schemacie.

I. Pisma ogólne, przeznaczone dla wszystkich

1. „Biuletyn”

1977–1985?, dwumiesięcznik?/nieregularny, organ PSL.

Redagowany przez Stanisława Bańczyka i dr Hannę Chorążynę.

Adres redakcji: 4409 Stanford Street, Waszyngton, DC, USA; Ave Montana 1180, Bruksela, Belgia.

Format A4, wydawany techniką powielaną.

Finansowany ze środków własnych¹⁷.

Treść pisma koncentrowała się na najważniejszych wydarzeniach ze świata i z kraju, sporo miejsca poświęcano historii Polski i historii ruchu ludowego, w niewielkim stopniu zamieszczano informacje organizacyjne¹⁸.

2. „Gazeta Ludowa”

1946–1948, tygodnik/dwutygodnik, wydawany przez Zarząd Główny PSL we Francji.

Redagowana przez P. Wallaerta, a od 16. numeru przez Jana Małęczyńskiego.

Dodatkiem do „Gazety Ludowej” był francuskojęzyczny miesięcznik „Messenger de Pologne”, redagowany także przez J. Małęczyńskiego.

Wydawana była przez Spółkę Wydawniczą „Rola” założoną przez J. Małęczyńskiego i Ryszarda Uszpolewicza¹⁹.

Paryż, Francja.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu²⁰.

¹⁷ J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 5, s. 75; Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego (dalej: MHPRL), listy i dokumenty działaczy PSL na emigracji w zbiorach MHPRL.

¹⁸ Autor zbadał następujące numery pisma: z roku 1979: 3 (51), 4 (52), 5 (53), 6 (54), 14 (62), 15 (63), 16 (64), 17 (65), 18 (66), 20 (68), 21 (69), 22 (70), 23 (71) 24 (72), 25 (73), 26 (74), 27 (75), 28 (78), z roku 1980: 1 (79), 2 (80), 3 (81), 4 (82), 5 (83), 6 (84), 8 (86), 9 (87), 10 (88), 11 (89), 12 (90), 13 (91), 14 (92), 16 (94), 17 (95), 18 (96), 19 (97), z roku 1981: 2 (99), 3 (100), 6 (103), 7 (104), 8 (105), 9 (106), 10 (107), 11 (108), 12 (109), 13 (110), 14 (111), 15 (112), z roku 1982: 1 (113), 2 (114), 3 (115), 4 (132) [!], 5 (117), 6 (118), 7 (119), 8 (120), 11 (123), 12 (124), 13 (125), 14–A (127), 15 (128), z roku 1983: 1 (129), 2 (130), 3 (131), 5 (133), 6 (134), 7 (135), 8 (136), 9 (137), 10 (138), 11 (139), 12 (140), 13 (141), 14 (142), 15 (143), 16 (144), 17 (145), z roku: 1984: 1 (146), 2 (147), 3 (148), 5 (150), 6 (151), 7 (152), 8 (153), 9 (154), 10 (155), 11 (156), 12 (157). Wszystkie numery znajdują się w zbiorach MHPRL.

¹⁹ 1959 październik 29, [Paryż] — Odpis notatki rezydenta Departamentu I MSW w Paryżu ps. „Kornel” dotyczącej spotkania z Aleksandrem Ładosiem, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, t. 3, *Działalność w latach 1959–1966*, wybór dokumentów W. Bagieński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, opracowanie W. Bagieński i inni, Warszawa–Łódź 2010, s. 154.

²⁰ *Wydawnictwa ruchu ludowego na emigracji*, [w:] *Piąty Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego Londyn 3–4 V 1975*, Londyn 1975, s. 71; J. K o w a l i k, *Bibliografia wydawnictw polskich...*, t. 1, s. 180. Według Franciszka Wilka „Messenger de Pologne” był pismem odrębnym.

W 1949 i 1950 r. ZG PSL podjął próbę kontynuacji pisma ogólnego w postaci miesięcznika. Próba jednak się nie powiodła, a przyczyną był brak środków materialnych²¹.

3. „Jutro Polski”

1944–1993?, dwutygodnik, w pewnych okresach ukazywało się nieregularnie, zachowując oficjalnie periodyzację dwutygodniową, organ PSL.

„Jutro Polski” powstało po upadku „Zielonego Sztandaru”, który zaczął się ukazywać w Londynie w listopadzie 1952 r. Pismo upadło po 7 numerach z braku licencji i przydziału papieru. Ustąpiło miejsca dwutygodnikowi „Jutro Polski” wydawanemu przez St. Grabskiego. Po odkupieniu licencji przez PSL dwutygodnik stał się tygodnikiem. Od czerwca 1954 r. wydawcą z ramienia PSL był Franciszek Wilk, a po jego śmierci w czerwcu 1990 r. Jan Szynalski. Redagowane przez: Stanisława Młodożeńca (1944–1954), Franciszka Wilka (1954–1990), Jana Szynalskiego (1990–1993).

Londyn, Wielka Brytania.

Format A3, drukowane.

Pismo wydawane było ze środków własnych stronnictwa. W latach 1951–1971 korzystano z pomocy Komitetu Wolnej Europy, a od 1972 r. wydawano je już bez żadnej pomocy. Gazeta drukowana była w czterech drukarniach: Saint Martin Press, White Eagle Press, „Veritas” Foundation Press (Katolickim Ośrodku Wydawniczym „Veritas”) i w Pol-Print Jana Kapanowskiego.

Ukazywało się w nakładzie do kilku tysięcy egzemplarzy. Wiadomo, że w latach 50. i 60. jednorazowy nakład sięgał kilku tysięcy egzemplarzy (3500²², 3000²³). Pismo kolportowano na terenie Londynu i Wielkiej Brytanii oraz poprzez sieć organizacyjną PSL w Europie i Stanach Zjednoczonych.

Koszty: w 1946 r. miesięczne koszty administracji i redakcji wynosiły ok. 500 £; w okresie od 6 grudnia 1944 r. do 12 września 1949 r. łączne koszty redakcji wyniosły 13 465,11,06 £.

Po ucieczce St. Mikołajczyka i Karola Popiela z Polski „Jutro Polski” stało się trybuną gwałtownej kampanii przeciwko emigracyjnemu rządowi RP. W arty-

---

²¹ *Miesięcznik nie wyszedł*, „Biuletyn Informacyjny” nr 1, Paryż 8 I 1950, s. 12. Znane autorowi numery: 8 z 5 VI 1946; nr 28 z 15 X 1947.

²² 1959 listopad 19, Warszawa — Zapis rozmowy wicedyrektora Departamentu III MSW płk. Stanisława Filipiaka i naczelnika Wydziału II Departamentu III MSW kpt. Adama Malika z agentem ps. „Rolland” w dniu 19 listopada 1959 r. na temat jego rozmów z Franciszkiem Wilkiem, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 3..., s. 212.

²³ 1964 sierpień 8, Warszawa — Notatka starszego oficera operacyjnego Wydziału VIII Departamentu I MSW por. Henryka Gołasiewicza z rozmowy przeprowadzonej z działaczem emigracyjnego PSL w Wielkiej Brytanii Władysławem Bednarkiem w dniu 26 lipca 1964 r. [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 3..., s. 775.

kułach politycznych pismo reprezentowało tzw. kierunek jałtański, dowodząc, że PSL posiada mandat do politycznego reprezentowania kraju, a nie działacze emigracyjni, bowiem Polacy w kraju oddali 80% głosów na Mikołajczyka. Pismo uznawane było za oficjalny organ PSL kierowanego przez Stanisława Mikołajczyka. Publikowano artykuły polityczne, ideowe, informacyjne o działalności PSL, wydarzeniach na świecie, wydarzeniach w kraju.

W drugiej połowie lat 80. zaczęto wydawać „Jutro Polski. Wydanie krajowe”, którego redakcją zajmował się Tadeusz Nawrocki²⁴.

4. „Nasz Znak”

1952–1967, miesięcznik, do 1956 r. organ PSL w Szwecji²⁵, podtytuł „Miesięcznik poświęcony sprawom publicznym”, od 1965 r. „Miesięcznik Społeczno-Literacki”.

Format pisma ulegał dużym zmianom, wydawany techniką powielaną.

Pismo wydawano do 1955 r. w Borås, kolejne numery ukazywały się w Hagagan, Bastad, Linköping.

Redaktor: Waldemar Sobczyk, wydawca Michał Pluciński.

Nakład ok. 1000–1400 egz., cena jedn. 75 ore²⁶.

---

²⁴ S.J. Pastuszka, R. Turkowski, J. Szynałski, *Ludowcy w Londynie. Szkice, wspomnienia, dokumenty (1939–1999)*, Kielce 2000, s. 47–48, 52, 95, 97–100. Treść „Jutra Polski” oparta na analizie egzemplarzy (niemal całego kompletu) przechowywanych w Zakładzie Historii Ruchu Ludowego w Warszawie oraz Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie. Na temat spraw finansowych i organizacyjnych „Jutra Polski” zob.: List F. Wilka do prezesa PSL S. Mikołajczyka, 5 IX 1946 r., Londyn, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji (1944–1954), dokumenty i materiały*, cz. I, nota wydawnicza, wprowadzenie, opracowanie i wybór R. Turkowski, Kielce 2005, s. 128–129; Protokół dotyczący spraw finansowych PSL na uchodźstwie za lata 1945–1949, 14 IX 1949 r., Londyn [w:] tamże, s. 201; Wyciąg z protokołu posiedzenia NKW PSL, 23 I 1954 r., Waszyngton, [w:] tamże, s. 285–286; Sprawozdanie finansowe NKW PSL za lata 1953–1954, 28 II 1954, Londyn [w:] tamże, s. 292; Protokół II-go posiedzenia Zarządu Głównego PSL w Wielkiej Brytanii, 2 V 1954, Birmingham, [w:] tamże, s. 293–296; Posiedzenie Zespołu Europejskiego Rady Naczelnej PSL w sprawie „Jutra Polski”, 31 X–1 XI 1956, Paryż, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji (1954–1968), dokumenty i materiały*, cz. II, wstęp, wprowadzenie, opracowanie i wybór R. Turkowski, Kielce 2006, s. 147–148; Sprawozdanie finansowe dla NKW PSL za 1956 r. dotyczące wydawanego w Londynie organu partii „Jutro Polski”, 31 XII 1956, Londyn [w:] tamże, s. 154; Protokół z posiedzenia Naczelnego Komitetu Wykonawczego PSL, 21 X 1968, Bruksela, [w:] tamże, s. 352–356.

²⁵ Według Kowalika, pismo było wydawane jako Organ Stowarzyszenia Polskich Pisarzy i Publicystów Ludowych, na prawach rękopisu, zob. J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 2, s. 134.

²⁶ 1956 grudzień 28, Warszawa — Notatka wicedyrektora Departamentu I MSW ppłk. Zbigniewa Dybały dotycząca rozmowy z Waldemarem Sobczykiem ps. „Tur” dnia 9 grudnia 1956 r., [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 2, *Działalność w latach 1947–1958...*, s. 642; 1963 czerwiec 25, Warszawa — Raport inspektora Wydziału VIII Departamentu I MSW mjr. Henryka Wróblewicz dotyczący spotkania z agentem ps. „Newa” i łączniczką ps. „Ładoga”, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 3..., s. 729.

Zamiarem redakcji i władz krajowych PSL w Szwecji było uczynienie z pisma więzi łączącej ludowców nie tylko w Szwecji, ale w całej Skandynawii²⁷.

Pismo uznawane za organ PSL do 1956 r. W tym roku Waldemar Sobczyk został zwerbowany, jako agent służb PRL, w styczniu 1957 r. został wydalony z PSL. Rada Naczelna PSL w uchwałach w listopadzie 1956 r. i grudniu 1957 r. zabroniła członkom PSL współpracy z tym pismem, rozpowszechniania i popierania go²⁸.

5. „Wieści”

1977–1983, kwartalnik, organ PSL.

Redagowany przez Annę Chorążynę.

Bruksela, Belgia.

Format 29,5 x 21, potem 22 x 14 cm, wydawany techniką powielaną, zielona winieta tytułowa.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu.

Wydano 24 numery pisma²⁹.

Periodydyk powstał w odpowiedzi na zapotrzebowanie członków stronnictwa i jego przyjaciół. Oni więc byli głównym odbiorcą pisma, które miało być łącznikiem pomiędzy nimi i „ich głosem zarazem”. Redakcja zapowiadała też, że pismo będzie „echem wołań naszego Narodu, a w szczególności wsi polskiej”. Kwartalnik miał mieć charakter pisma informacyjno-politycznego. Redakcja koncentrowała się na problemach wsi polskiej w kraju, walki opozycji antykomunistycznej, historii Polski i ruchu ludowego, sporadycznie odnoszono się do wydarzeń międzynarodowych, zamieszczano niewiele informacji organizacyjnych.

²⁷ Autor zbadał następujące numery pisma: 1, 1 VI 1952 (MHPRL/AN 4121); 13–14, VI–VII 1953; 17, X 1953; 9 (40), IX 1955; 4 (47), IV 1956; 9 (88), IX 1959; 11–12 (102–103), XI–XII 1960, znajdują się one w zbiorach MHPRL.

²⁸ Uchwały Rady Naczelnej PSL, 7–8 grudzień 1957, Paryż, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji...*, cz. II, s. 164; W. Ba g i e ń s k i, *Znakiem ich sierp i młot. Kulisy funkcjonowania emigracyjnego miesięcznika „Nasz Znak”*, „Biuletyn IPN” 2007, nr 12, s. 36–45.

²⁹ J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 5, s. 113. Autor zbadał następujące numery pisma: nr 1 marzec 1977; nr 2 czerwiec 1977; nr 3 listopad 1977; nr 5 maj 1978; nr 6 wrzesień 1978; nr 7 grudzień 1978; nr 8 marzec 1979; nr 9 czerwiec 1979; nr 10 październik 1979; nr 11 grudzień 1979; nr 12 kwiecień 1980; nr 13 czerwiec 1980; nr 14 październik 1980; nr 16 kwiecień 1981; nr 17 czerwiec 1981; nr 18 wrzesień 1981; nr 19 grudzień 1981; nr 19 kwiecień 1982; nr 20 czerwiec 1982; nr 21 wrzesień 1982; nr 22 grudzień 1982; nr 23 marzec 1983; nr 24 listopad 1983. Wymienione numery kwartalnika „Wieści” przechowywane są w zbiorach MHPRL.

6. „Wieś Polska i Zagadnienia Rolnicze. Pismo gospodarczo-polityczne Polskiego Stronnictwa Ludowego”

Marzec–wrzesień 1945, dwutygodnik,
redagowany przez Komitet Redakcyjny,
zastąpiony pismem „Wieś Polska. Pismo Polskiego Stronnictwa Ludowego w Szwajcarii. Polnische Bauernpartei in der Schweiz”,
1945–1947, miesięcznik,
redagowany przez Komitet Redakcyjny (m.in. dra Konstantego Biźnię, inż. Pawła Miszczaka, dra inż. Czesława Kamełę).
Brak informacji o nakładzie i kolportażu.
Pismo finansowane ze środków PSL w Szwajcarii³⁰.
Wśród ludowców na określenie tego pisma używane były tytuły: „Wieś”, „Wieś Polska”³¹.

7. „Wolność i Lud”

Marzec 1948–kwiecień 1954, nominalnie miesięcznik, ale ukazywało się nieregularnie, organ Stronnictwa Ludowego „Wolność”.
Podtytuł „miesięcznik niezależnego ruchu ludowego” (frakcja J. Kuncewicza).
Redagowany przez Jerzego Kuncewicza i Jana Krawca?
Londyn, Wielka Brytania.
Brak informacji o nakładzie i kolportażu.
Łącznie wydano 26 numerów pisma.
Poprzednikiem pisma był „Biuletyn Stronnictwa Ludowego Wolność” wydawany od maja 1946 r. pod redakcją S. Ścigalskiego. W kwietniu 1948 r. przemianowano tytuł pisma na „Wolność i Lud. Miesięcznik Niezależny Ruchu Ludowego”, drukowany w Niemczech Zachodnich pod redakcją Jana Krawca. Podtytuł miał głosić światu, że Stronnictwo Ludowe „Wolność” jest reprezentantem niezależnej myśli i działalności ludowej, podczas gdy inne ugrupowania, w szczególności PSL Mikołajczyka, uzależnione są od administracji Stanów Zjednoczonych. Tematyka podejmowana na łamach pisma była bardzo podobna do poruszanej na łamach „Jutra Polski”. Więcej było artykułów ideologicznych, mniej zaś organizacyjnych³².

³⁰ Pismo Redakcji „Wsi Polskiej i Zagadnień Rolniczych” organu PSL w Szwajcarii „Do Wielmożnego Pana Prof. dr. Kota Stanisława Ambasadora RP w Rzymie”, 29 X 1946, Winterthur, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji...*, s. 132–133; *Wydawnictwa ruchu ludowego na emigracji...*, s. 71; J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 4, s. 188–189.

³¹ Zob. *Komunikat o powstaniu PSL w Szwajcarii*, „Jutra Polski” nr 41, 14 X 1945 r.; *Komunikat o Zjeździe PSL w Szwajcarii*, „Jutra Polski” nr 2, 13 I 1947 r. Autor dotarł do numerów pisma: z 1 X 1945 r., z 5 XII 1945 r., z 25 XII 1945 r., 9/10 z 5 X 1946 r.

³² *Wydawnictwa ruchu ludowego na emigracji...*, s. 72. Według ustaleń J. Kowalika, pismo ukazywało się od marca 1948 do 1954 r., wychodziło nieregularnie, wydawane było przez ZG SL „Wol-

8. „Zielony Sztandar”

1952–1953?, miesięcznik, organ Polskiego Stronnictwa Ludowego — Odłamek Jedności Narodowej.

Redagowane przez W. Kujawiaka?, redakcja i administracja pisma mieściła się przy 9 Walterton Road, Londyn, W 9. Jednym z członków redakcji był Franciszek Skowyrza (współorganizator, II wiceprezes i przewodniczący NKW PSL–OJN)³³.

Format 28,5 x 20 cm, drukowane.

Londyn, Wielka Brytania.

Publikowano głównie materiały polityczne, a także ideologiczne. Stosunkowo niewiele miejsca zajmowały informacje z kraju bądź na temat sytuacji międzynarodowej i działalności emigracji politycznej z Europy Środkowo-Wschodniej³⁴.

II. Pisma przeznaczone dla członków ugrupowań ludowych i sympatyków ruchu ludowego

9. „Biuletyn Informacyjny”

1972? nieregularny, wydawany przez Zarząd Okręgu Polskiego Stronnictwa Ludowego w Lancashire,

Wielka Brytania.

Wydawany techniką powielaną.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu³⁵.

---

ność”, redagowane przez Jerzego Kuncewicza i Jana Krawca. Kowalik podaje też, że pismo miało kontynuować „Biuletyn Stronnictwa Ludowego »Wolność«”, zob. J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 4, s. 114. Autor zbadał następujące numery pisma: 1, III 1948; 2, IV 1948; 3–4, V–VI 1948; 5–6, VII–VII 1948; 7, IX 1948; 8, X 1948; 9 XI 1948; 10, XII 1948; 1 (11), I 1949; 2 (12) II 1949; 3–6 (13–16) III–VI 1949; 1 (17) V 1953; 2 (18) VI 1953; 3 (19) VII–VIII 1953; 4–5 (20–21) IX 1953; 6–7 (22–23), X–XI 1953; 8 (24), XII 1953; 1 (25–26), IV 1954. Wymienione numery przechowywane są w zbiorach Biblioteki Polskiej w Londynie.

³³ Stanisław Mikołajczyk w dokumentach..., t. 3..., s. 290.

³⁴ Według J. Kowalika pismo wydawane było od 1951 r. do 1953 r. ze znakiem ?, zob. J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 4, s. 131. Autor dotarł do następujących numerów pisma: nr 7, VII 1952 (MHPRL/AN 2713), nr 3–4, III 1953 (BP Londyn).

³⁵ Autor dotarł tylko do jednego numeru: MHPRL, sygn. MHPRL 7393, „Biuletyn Informacyjny” czerwiec 1972. W numerze podano informacje organizacyjne i okolicznościowe dotyczące wyłącznie wydarzeń w okręgu.

10. „Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego”

1949?³⁶ 1952 — ? nieregularny (co 2–3 miesiące?)³⁷

Waszyngton, D.C., USA³⁸.

Wydawany techniką powielaną, objętość 12 stron, forma krótkich komunikatów³⁹.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu.

Znane egzemplarze: Biuletyn Informacyjny nr 32, 2 styczeń 1952 r., wyd. przez Sekretariat Naczelny PSL, Waszyngton⁴⁰.

11. „Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego”

1954–1967?, nieregularny, organ PSL grupy Władysława Zaremby.

redagowany prawdopodobnie przez Władysława Zarembę.

Adresy redakcji: 1957 r. — 624 Second Street, Brooklyn 15, Nowy Jork, od 1962 r. — 431 Essex Street, Brooklyn 8, Nowy Jork.

Format 28 x 21,5, technika powielana, druk maszynowy.

Wychodził nieregularnie, skromny w objętości⁴¹.

„Biuletyn” posiadał charakter polityczno-informacyjno-organizacyjny. Zamierzeniem redakcji i władz PSL — grupy Zaremby, było umieszczanie w nim artykułów politycznych, ideowych, historycznych (głównie dotyczących historii ruchu ludowego, Polski) oraz organizacyjnych. Najczęstszym tematem podejmowanym na łamach pisma była kwestia sporów w emigracyjnym ruchu ludowym, i przedstawianie się na tym tle jako jedynej organizacji posiadającej legitymizację historyczną, czyli kontynuującą tradycje działalności PSL z lat 1945–1947.

---

³⁶ Informacje o zamiarze wydawania od 1949 r. biuletynu informującego o działalności PSL podawane były przez członków NKW PSL w 1948 r. Zob. Raport dotyczący przebiegu zebrania Stowarzyszenia Wydawców i Dziennikarzy z udziałem Stanisława Mikołajczyka, Stefana Korbońskiego i Kazimierza Bagińskiego, 1948 [Waszyngton], [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 2..., s. 82.

³⁷ Tak według wystąpienia Józefa Rzemieniewskiego na Radzie Europejskiej PSL, zob. Notatka dotycząca posiedzenia Rady Europejskiej PSL w dniu 26 lutego 1952 r., 15 marzec 1952 [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 2..., s. 236.

³⁸ J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 1, s. 75.

³⁹ Rzemieniewski w 1952 r. proponował zaniechanie wydawania tego biuletynu przez Prezydium PSL na rzecz wzmocnienia „Biuletynu Informacyjnego” wydawanego przez ZG PSL we Francji, z uwagi na jego lepszą jakość i większą znajomość w terenie. Zob. Notatka dotycząca posiedzenia Rady Europejskiej PSL w dniu 26 lutego 1952 r..., s. 236.

⁴⁰ Zob. 1952 listopad 7, bm — Materiały PSL przechwycone przez Departament VII MBP i przekazane do Wydziału II Departamentu V MBP dotyczące rozmów między PNKD a Radą Polityczną, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 2..., s. 245.

⁴¹ 1960 luty 17, Warszawa — Plan sporządzony przez starszego oficera operacyjnego Wydziału II Departamentu III MSW mjr. Władysława Cenkańskiego i starszego oficera operacyjnego Wydziału II Departamentu III MSW kpt. Lucjana Wielondka dotyczący przedsięwzięć operacyjnych Wydziału II Departamentu III MSW przeciw grupie Stanisława Bańczyka, Stanisława Wójcika i Władysława Zaremby, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 3..., s. 286.

Zgodnie z „kulturą i tradycją” emigracyjnej prasy politycznej, także i ten tytuł nie był wolny od wyszydzenia, pomawiania, oskarżania itd.⁴²

Relacjonowano także wydarzenia z kraju i świata, koncentrując się głównie na bloku wschodnim, ZSRR i tych wydarzeniach, które mogłyby podważyć pozycję ZSRR na świecie i w Europie⁴³.

12. „Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji”

1949–1953?, miesięcznik, nie zachowano ścisłej periodyzacji, zdarzały się numery łączone, z dopełnieniem „Tylko do użytku wewnętrznego”.

Organ ZG PSL we Francji, wydawany w Paryżu, redagowany przez Wacława Sorokę i Marka Celta (Tadeusza Chciuka-Celta), technika powielana, druk czarno-biały, winieta zielona, de facto stał się kontynuacją „Gazety Ludowej”.

Brak informacji o nakładzie, kolportowany przez sieć organizacyjną PSL, także poza granice Francji, do krajów, w których działało PSL Stanisława Mikołajczyka⁴⁴.

„Biuletyn” miał być forum dyskusyjnym dla wymiany doświadczeń, poglądów, inicjatyw, jak również służyć jako materiał wykorzystywany do pracy w kołach PSL na terenie Francji. Natomiast redakcja nie rościła sobie pretensji do tego, by pismo stało się organem prasowym, wizytówką stronnictwa, jakim były „Zielony Sztandar”, „Gazeta Ludowa” — organy prasowe PSL w Polsce czy „Jutro Polski” z Londynu⁴⁵.

⁴² Przykładowo: „Wyrównywanie linii” (*Słów kilka o emigracyjnych pogwarkach*), „Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego” nr 4 (54), listopad 1963 r., s. 7–10; „Światowy Kongres” (*Wielki tytuł — mała treść*), tamże, s. 10–12.

⁴³ Przykładowo: *Punkt zwrotny*, „Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego” nr 4 (54), listopad 1963 r., s. 1–4. Autor dotarł do następujących numerów: 1 (45) styczeń–luty 1957, R. VI; 2 (46) marzec 1957, R. VI; 1 (50) czerwiec 1962, R. 9; 4 (54) listopad 1963, R. 10 — miejsce przechowywania: MHPRL.

⁴⁴ Prawie cały komplet egzemplarzy znajduje się w MHPRL w Warszawie. Periodyk został dokładnie omówiony w: A. I n d r a s z c z y k, „*Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji w latach 1949–1952*”, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” nr 22, Warszawa 2006, s. 131–148.

⁴⁵ Aspiracje te, ograniczające się do pozostania pismem wewnętrznym, potwierdza wypowiedź redakcji zamieszczona w numerze 9 z 2 XII 1949 r. „Uważamy, że Biuletyn powielany w małym tylko stopniu może spełniać rolę informowania członków i sympatyków PSL o najważniejszych wydarzeniach. Prawie żadnej zaś nie stanowi pozycji w naszej propagandzie na zewnątrz. Nie ma też znaczenia jako materiał archiwalny, z którego można by jeszcze w przyszłości czerpać wiadomości [...] Biuletyn powielany jest trudny do czytania. Nakład jego jest bardzo ograniczony, a wysyłka ogromnie kosztowna. [...] Może być tylko doraźnym pismem wewnętrznym”, *Ostatni w 1949 r. numer Biuletynu*, „BI” nr 9, Paryż, 2 XII 1949, s. 5.

Treść publikowano w następujących działach: I. Dział Ogólno-Polityczny (artykuły ideologiczne, polityczne, stosunek PSL do wydarzeń itp.); II. Dział Wiadomości Politycznych (międzynarodowych, krajowych, emigracyjnych); III. Dział Polityczno-Oświatowy: 1) Kursy polityczne, 2) Wskazówki i porady organizacyjne, oświatowe, świetlicowe, imprezowe itp.; IV. Komunikaty; V. Z życia PSL; VI. Z życia emigracji, VII. Korespondencja⁴⁶.

13. „Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego w Niemczech. Tylko do użytku wewnętrznego”

1949–1950, nieregularny, wydawany przez Zarząd Okregu PSL w Monachium, redagowany i wydawany przez Stanisława Szymczewskiego.

Monachium, Niemcy Zachodnie.

Wczesne numery pisma posiadały nazwę „Biuletyn Informacyjny PSL w Monachium”. Według Jana Kowalika zastąpiony przez pismo „Polski Zielony Nurt”⁴⁷.

14. „Biuletyn Stronnictwa Ludowego Wolność”

1946–1957?, nieregularny

redagowany przez kierownictwo SL „Wolność”, m.in. Stanisława Ścigalskiego? format 25,3 x 20,3 cm, 32,7 x 20 cm, wydawany techniką powielaną.

Londyn, Wielka Brytania.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu.

Pismo posiadało charakter informacyjno-polityczny, koncentrowało się wokół najważniejszych problemów polskiej i ludowej emigracji. Wiele miejsca poświęcano sprawom tzw. jedności emigracji polskiej i działalności organów władzy, takich jak Rada Polityczna, Rada Narodowa, w których SL „W” brało udział. Mniej miejsca przeznaczano na sprawy przyszłości oraz wiadomości z kraju, aczkolwiek starano się podawać je w każdym numerze. Stałe, choć niewielkie, miejsce zajmowała tematyka organizacyjna, w której podawano informacje o organizowaniu struktur terenowych stronnictwa lub opisywano ich działalność. Miało to służyć budowaniu wrażenia wielkości i dynamiczności partii⁴⁸.

Według Jana Kowalika pismo miało zostać zastąpione przez miesięcznik „Wolność i Lud”⁴⁹. Biorąc jednak pod uwagę, że znane są numery pisma z 1957 r., informacja ta nie jest prawdziwa. Nie można jednak wykluczyć, że faktycznie „Biuletyn” został zastąpiony przez „Wolność i Lud”, a po zakończeniu jego wydawania powrócono do wydawania „Biuletynu”.

⁴⁶ *Układ Biuletynu*, „BI” nr 7, Paryż 1 X 1949.

⁴⁷ J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 1..., s. 75.

⁴⁸ Autorowi znane są następujące numery pisma: nr 5, IV 1957; 6, XI 1957 znajdujące się w zbiorach MHPRL.

⁴⁹ J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 1..., s. 93.

15. „Biuletyn Wewnętrzny”

1962–?, nieregularny, organ Rady Europejskiej PSL grupy W. Zaremby, redagowany przez Adama Bitońskiego i Jana Kukiela⁵⁰.

Wydawany techniką powielaną.

Pismo powstało jako organ nowej grupy PSL, która wyodrębniła się z PSL mikołajczykowskiego. Rozłam powstał na bazie konfliktów personalnych w PSL i afery szpiegowskiej we Francji i Europie Zachodniej. Mikołajczyk poinformowany przez wywiad amerykański o tym, że Adam Bitoński jest agentem służb PRL, doprowadził do wydalenia go z PSL za działalność na szkodę stronnictwa. W związku z tym, że temat ten był ukrywany wewnątrz władz naczelnych i krajowych, spora część członków PSL we Francji i krajach Beneluksu przyjęła fakt wydalenia Bitońskiego, jako typową rozgrywkę personalną. Tym bardziej, że tak ją przedstawiał sam Bitoński⁵¹.

Tytuł pisma miał nawiązywać do tradycji wydawania przez Radę Europejską PSL „Biuletynu Wewnętrznego” w latach pięćdziesiątych. Wydawca — czyli Rada Europejska — zobowiązywała się do bezpłatnej wysyłki pisma. W „Biuletynie” zamierzano zamieszczać informacje na temat najważniejszych wydarzeń politycznych w świecie, w sprawach polskich oraz stronnictwa⁵².

Pierwszy numer pisma poświęcony został przedstawieniu inicjatywy wydawania pisma oraz uzasadnieniu zmian we władzach naczelnych PSL. Podano tu, że nowe władze są wynikiem zjednoczenia dokonanego w ruchu ludowym, poza oczywiście osobą Mikołajczyka i jego popleczników, którzy dotychczas prowadzili politykę personalną nastawioną na „wykańczanie” przeciwników politycznych w stronnictwie⁵³.

Pismo najprawdopodobniej nie przetrwało upadku działalności Adama Bitońskiego i innych działaczy powiązanych ze służbami specjalnymi PRL.

Pismo, finansowane dzięki wsparciu Bitońskiego przez służby PRL, miało przyczynić się do rozbitcia PSL Mikołajczyka⁵⁴.

---

⁵⁰ MHPRL, „Biuletyn Wewnętrzny” nr 1, 24 III 1962 r., s. 4.

⁵¹ Z zachowanych akt służb PRL wynika, że mogła to być inicjatywa organizowania „nowego” PSL, prezentującego pozytywny stosunek do PRL. Organizacją mieli się zajmować m.in. Adam Bitoński i Jan Kukiela. Zob. 1960 wrzesień 8, Warszawa — Plan sporządzony przez Wydział V Departamentu I MSW dotyczący działań przeciw emigracyjnemu PSL, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 3..., s. 449–450; 1960 listopad 7, Warszawa, Notatka starszego oficera operacyjnego Wydziału V Departamentu I MSW kpt. Zenona Kwiatkowskiego dotycząca możliwości wykorzystania posiadanej agentury do powołania konkurencyjnego wobec mikołajczykowskiego PSL stronnictwa politycznego, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 3..., s. 508–510.

⁵² *Biuletyn Wewnętrzny Rady Europejskiej*, „Biuletyn Wewnętrzny” nr 1, 24 III 1962 r., s. 1.

⁵³ Tamże, s. 1–4.

⁵⁴ 1960 wrzesień 8, Warszawa — Plan sporządzony przez Wydział V Departamentu I MSW dotyczący działań przeciw emigracyjnemu PSL, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 3..., s. 449–450.

16. „Biuletyn Wewnętrzny Europejskiej Rady Polskiego Stronnictwa Ludowego”

1954, nieregularny, organ PSL,
redagowany przez inż. Pawła Miszczaka i dra Wacława Sorokę.
Lille, Francja⁵⁵.

Wydawany techniką powielaną.

Pierwszy numer ukazał się w styczniu 1954 r. Biuletyn miał być, według Komitetu Redakcyjnego, „swego rodzaju przewodnikiem i instruktorem dla ogniw organizacyjnych i ich członków przy pracy w szeregach PSL”⁵⁶.

17. „Biuletyn”...?

1957–1960?, nieregularny, organ Polskiego Stronnictwa Ludowego — Niezależnego we Francji — utworzonego w 1957 r. na kanwie działalności grupy PSL Bańczyka-Wójcika przeciwko Mikołajczykowi.

Redaktor Stefan Puchała.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu oraz o treści.

Mogło być finansowane przez służby PRL.

Prawdopodobnie w piśmie zwalczano Stanisława Mikołajczyka i jego PSL⁵⁷.

18. „Czyn Ludu” na prawach rękopisu

? –grudzień 1956, kwartalnik

z podtytułem: „Biuletyn Związku Przyjaciół Wsi Polskiej w Ameryce i Kanadzie”, od stycznia 1956 z podtytułem „Biuletyn Związku Przyjaciół Wsi Polskiej w Ameryce. Oddział im. Macieja Rataja w Adams, Mass.”

Pismo redagował Józef Młot-Mróż.

Salem, Massachusetts, USA.

⁵⁵ *Wydawnictwa ruchu ludowego na emigracji ...*, s. 71; J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 1..., s. 96. Kowalik podaje także czasopismo „Polskie Stronnictwo Ludowe. Rada Europejska. Biuletyn Europejskiej Rady PSL”. *Bulletin du Conseil Europeen du Parti Paysan Polonais, Puyis, France*, redagowany przez Komitet redakcyjny — przewodniczący Paweł Miszczak, zob. J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 3..., s. 102.

⁵⁶ MHPRL, Pismo Okólne, Waszyngton 15 II 1954 r., sygn. MHPRL 11763, s. 2.

⁵⁷ 1958 marzec 29, Warszawa — Notatka informacyjna oficera operacyjnego Wydziału V Departamentu I MSW Tadeusza Jankowskiego dotycząca działalności grupy Bańczyka-Wójcika, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 2..., s. 697–704; 1958 grudzień 9, Warszawa — Plan przedsięwzięć operacyjnych Departamentu I MSW wobec działaczy PSL na emigracji na rok 1959, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 2..., s. 867 — biuletyn miał być wznowiony w Paryżu przez Puchałę i finansowany przez służby PRL...; 1960 listopad 7, Warszawa — Notatka starszego oficera operacyjnego Wydziału V Departamentu I MSW kpt. Zenona Kwiatkowskiego dotycząca możliwości wykorzystania posiadanej agencji do powołania konkurencyjnego wobec mikołajczykowskiego PSL stronnictwa politycznego, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 3..., s. 508–510.

Ukazywało się alternatywnie wobec dwóch innych kwartalników „Rola Ludu” i „Wyzwolenie Ludu”, tzn. co miesiąc ukazywał się inny tytuł. Później zostało wchłonięte przez „Wyzwolenie Ludu”⁵⁸.

- 19. „Głos Chłopski. Organ Ludowców na Wschodzie”.** Na prawach rękopisu 1945–luty 1946, nieregularny, wydawca i przewodniczący kolegium redakcyjnego Jerzy Górszczyk, Jerozolima, Palestyna. W lutym 1946 r. zawieszono wydawanie pisma⁵⁹.

- 20. „Informator Stronnictwa Ludowego »Wolność« w Stanach Zjednoczonych”**, 1956, nieregularny, redagowany przez Jana Zaprawę-Ostromęckiego, Elizabeth, NJ. USA⁶⁰.

- 21. „Jedność”** 1948? — ?, miesięcznik Związek Przyjaciół Wsi Polskiej w Montrealu. Założycielem i redaktorem był dr Zbigniew Jurczyński. Brak informacji o nakładzie, technice wydania, formacie oraz o treści⁶¹.

- 22. „Komunikat Sekretariatu Polskiego Stronnictwa Ludowego”** Prawdopodobnie tożsamy z **Polskie Stronnictwo Ludowe na Wschodzie. Komunikat** [Published by the Polish Peasant Party in the Middle East] Jerusalem, Palestine 1946–1947, nieregularny redagowany i wydawany przez Grzeszczyka?

⁵⁸ M. Ptasńska-Wójcik, *Emigracyjna prasa ludowa 1945–1989...*, s. 241; J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 1..., s. 131; tamże, t. 4..., s. 121.

⁵⁹ Tamże, t. 1..., s. 193.

⁶⁰ Tamże, s. 236.

⁶¹ Informacja o tym czasopiśmie zamieszczona została w życiorysie Zbigniewa Jurczyńskiego w publikacji *Czwarty Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego Bruksela 19–20 X 1968*, Londyn 1969, s. 119. Jan Kowalik natomiast w swojej bibliografii odnotował czasopismo o tytule „Jedność”, także jako miesięcznik, jednakże wydawane w 1951 r. przez Polskie Towarzystwo Wzajemnej Pomocy w Montrealu, redagowane przez dra Zygmunta Jurczyńskiego. Zob. J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 1..., s. 244. Występuje tu zbieżność tytułu oraz nazwiska redaktora (imię jest jednak różne). Jeżeliby przyjąć, iż osoba redaktora była taka sama w obu przypadkach, to być może „Jedność” jako organ ZPWP w Montrealu był później — w 1951 r. — wydawany przez PTWP w Montrealu. Bardziej jednak prawdopodobne jest, że były to dwa odrębne czasopisma.

Jerozolima, Palestyna.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu⁶².

23. „Komunikat Zarządu Stronnictwa Ludowego »Wolność« w Niemczech”. Na prawach rękopisu,

1955, nieregularny.

Według Jana Kowalika wydawany i redagowany przez Józefa Młota-Mroza, jednakże od 1952 r. przebywał on już w USA.

Monachium, Bawaria.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu⁶³.

24. „»LUD« Biuletyn ideowo-programowy Polskiego Stronnictwa Ludowego w Wielkiej Brytanii”⁶⁴.

1955–1956?, nieregularny, organ części PSL w Wielkiej Brytanii, które opowiedziało się przeciw Stanisławowi Mikołajczykowi, a poparło Stanisława Bańczyka, Stanisława Wójcika i innych członków NKW⁶⁵.

redagowane przez Stanisława Młodożeńca,

format 32,6 x 20,8 cm, wydawane techniką powielaną.

W pierwszych numerach pisma dużo miejsca i energii poświęcono dyskredytacji Stanisława Mikołajczyka i wszystkich, którzy go popierają. Tematyka „wyszczadzania” adwersarzy ludowych była obowiązkowa dla pisma, jednakże podawano ją z różnym natężeniem. Przykładowo w numerze pierwszym zamieszczono cały dział na ten temat pod wymownym tytułem „Pod znakiem ciemnej gwiazdy”⁶⁶. Natomiast w kolejnych numerach publikowano pojedyncze artykuły na ten temat⁶⁷.

⁶² J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 2..., s. 49, t. 3..., s. 102.

⁶³ Tamże, t. 2..., s. 50.

⁶⁴ Autor zbadał następujące numery pisma: 1, II 1955 (MHPRL/AN 4044); 6, X 1955 (MHPRL/AN 4043); 7, XII 1955 (MHPRL/AN 4042); 1(8), I 1956 (MHPRL/AN 4041);

⁶⁵ Rozłam nastąpił na tle konfliktów personalnych w NKW PSL oraz niezrozumiałego zachowania prezesa S. Mikołajczyka. W toku dyskursu Mikołajczyk zrzekł się funkcji prezesa na posiedzeniu NKW. NKW przyjął to do wiadomości i powołał na stanowisko prezesa dotychczasowego wiceprezesa S. Bańczyka. W międzyczasie Mikołajczyk wycofał się z podjętej przez siebie decyzji i cofnął swoją rezygnację. Tego jednak NKW nie przyjął do wiadomości. Konflikt narastał i NKW uznał się za jedyną oficjalną władzę w PSL. Zob.: 1958 marzec 29, Warszawa — Notatka informacyjna oficera operacyjnego Wydziału V Departamentu I MSW Tadeusza Jankowskiego dotycząca działalności grupy Bańczyka–Wójcika, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 2..., s. 697–704.

⁶⁶ Znalazły się w nim następujące artykuły: *Nierząd i Familie*, s. 7; *Pan Romer ustawia Ludowców*, s. 7; *Od Kaduka do Kaduka*, s. 8; *Zaprzecza i świadczy prawdzie ludowej*, s. 8–9; *Posiew kłamstw*, s. 9; *Sojusze i unie p. Wilkowe*, s. 9–10; *Wychowanek Akademii Andersa*, s. 10; *Posiew i plon*, s. 10–11; *Jego profesorska Mość*, s. 11.

⁶⁷ *Chyłkiem i ukradkiem*, „LUD”, nr 7, XII 1955, s. 13; *Editory z Tomorrow’ki kpią ze swego „Leadera”*, „LUD”, nr 1 (8), I 1956, s. 10.

Numer szósty w całości poświęcono pamięci Wincentego Witosa, a numer ósmy sprawie zjednoczenia ruchu ludowego. Problematyka ta została wymuszona przez struktury oddolne PSL, a jako przykład podano inicjatywę ludowców z Szwecji⁶⁸.

25. „Ludowy Biuletyn Informacyjny”

1948–1949, nieregularny, organ PSL — Oddział Liban, Bejrut, Liban.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu⁶⁹.

26. „Ludowy Biuletyn Informacyjny”

1949?–1955?, periodyzacja nieznana.

Wydawany przez Sekretariat Naczelny PSL.

Format 35,2 x 21,5 cm, technika powielana, druk czarno-biały.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu. Z uwagi na formę pismo było kolportowane raczej wyłącznie przez sieć organizacyjną PSL.

Treść prawdopodobnie dotyczyła wyłącznie problematyki działalności PSL na emigracji, mogły być zamieszczane też sporadyczne informacje o wydarzeniach w kraju⁷⁰.

27. „Na straży”

1950–?, nieregularny, organ Komitetu reorganizacyjnego PSL.

podtytuł „Biuletyn Wewnętrzny Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji” redagowany i wydawany przez Jana Parafiniaka i W.M. Pompę.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu.

Komitet występował przeciw Zarządowi Głównemu PSL we Francji, popierał działalność i linię polityczną Stefana Korbońskiego i Kazimierza Bagińskiego.

Treść znanych numerów biuletynu podporządkowana jest agitacji politycznej wspierającej tych dwóch polityków i propagującej nowe ugrupowanie PSL–OJN. Wśród znanych pism o charakterze wewnętrznym, ten biuletyn cechował się wyjątkowo ostrą polemiką i „zajadłością polityczną”⁷¹.

W 1959 r. Pompa zamierzał wydawać kolejny biuletyn — czy ten sam? — poszukiwał wsparcia finansowego, w tym celu rozmawiał nawet ze służbami PRL⁷².

⁶⁸ *Inicjatywa ludowców w Szwecji*, „LUD”, nr 1 (8), I 1956, s. 3–4.

⁶⁹ J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 2..., s. 85.

⁷⁰ „Ludowy Biuletyn Informacyjny” nr 40, 31 X 1950 r., s. 1–8.

⁷¹ Znane są numery 3, 4 i 10 z 1950 r.

⁷² 1959 sierpień 20, Paryż — Odpis raportu oficera rezydentury Departamentu I MSW w Paryżu ps. „Grabowski” ze spotkania z Marianem Pompą w dniu 19 sierpnia 1959 r. [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 3..., s. 50–51.

28. „Nasza Myśl”

1965–1967?, nieregularny,
podtytuł „Biuletyn Dyskusyjno Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego w Holandii”.

Wydawana techniką powielaną w różnych formatach.

Redagowany przez zespół w składzie: Józef Tetich, B. Czarniecki, Bronisław Łyczak, Bogusław Lauk i Antoni Gierliński. Adresem korespondencyjnym redakcji było mieszkanie J. Teticha, przy ul. Marshallan 23 w Utrechcie.

Finansowana wyłącznie z własnych środków pozyskiwanych w formie darów na fundusz prasowy.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu. Prawdopodobnie kolportowana przez sieć organizacyjną PSL.

Tematyka pisma koncentrowała się wokół spraw stronnictwa, rozważano problemy polityki PSL, rzadziej spraw międzynarodowych. Stałymi elementami były sprawy organizacyjne oraz historia ruchu ludowego⁷³.

29. „Nasz Głos”

1955?, nieregularny (w 1955 r. wydano 2 numery)

Biuletyn Koła PSL w Leeds⁷⁴.

30. „Orka”

1955–1969?, miesięcznik, bardzo często wydawano numery łączone po dwa, trzy, a nawet sześć miesięcy,

z dopełnieniem/podtytułem „Biuletyn informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego i Związku Przyjaciół Wsi Polskiej w Ameryce”.

Pismo redagowane było przez zespół redakcyjny: Bolesław Biłogon, Stanisława Modelska, Tadeusz Paul, Feliks Rembiałkowski⁷⁵, redaktorami naczelnymi byli Tadeusz Paul (1955), a później Bolesław Biłogon (od 1956).

Format: 21,7 x 28 cm, technika powielana,
Chicago, USA.

---

⁷³ J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 5..., s. 200. Kowalik błędnie podał nazwiska dwóch członków redakcji: Czarniecki i Lauk. Z dokumentów i korespondencji działaczy PSL na emigracji w zbiorach MHPRL wynika, że prawidłowe nazwiska to: Czarniecki, Lauk. Autor zbadał egzemplarze „Naszej Myśli” przechowywane w MHPRL: nr 9 za lipiec–sierpień 1967 r., 10, styczeń 1968 r.; 11, maj–czerwiec 1968 r.; 12, grudzień 1968 r.

⁷⁴ Sprawozdanie organizacyjne PSL w Wielkiej Brytanii za okres I I 1955–31 XII 1955, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji (1954–1968) dokumenty i materiały*, cz. II, wstęp, wprowadzenie, opracowanie i wybór R. Turkowski, Kielce 2006, s. 137–138.

⁷⁵ „Orka” nr 10–12, X–XII 1968. Z redakcją współpracowało wiele osób, które poświęcały swój wolny czas na przepisywanie, powielanie, zbijanie, adresowanie i rozsyłanie numerów miesięcznika. F. W i l k, *Nad grobem ś.p. Tadeusza Paula*, „Orka” nr 9–12, IX–XII 1967, s. 5.

Adresy redakcji: Wydział Prasowy „Orka”, 1639 N. Monticello Avenue, Chicago 47, Illinois (1958); Redakcja Miesięcznika „Orka”, 8036 So. Sawyer Avenue, Chicago 29, Illinois (od 1958–1965 i od 1968); Redakcja Miesięcznika „Orka”, 5406 Connecticut Avenue, Apt. 107, Washington, DC, 20015 (1966–1968); adres do kontaktów: Bolesław Biłogan, 2345 W. Walton St., Chicago 22, Ill. Nakład ok. 300 egz.⁷⁶, kolportowany do Zarządów Krajowych PSL na całym świecie.

Finansowany z środków własnych PSL oraz ZPWP w Ameryce.

Założycielem i organizatorem pisma był Tadeusz Paul. W piśmie publikowano artykuły o treści ideologicznej, historycznej, organizacyjnej, warty odnotowania jest fakt zamieszczania działu „Wiadomości z Polski”⁷⁷.

Według J. Kowalika „Orka” była kontynuacją „Biuletynu Informacyjnego PSL” wydawanego w Waszyngtonie⁷⁸.

Feliks Rembiałkowski wspominał, że to on właśnie zajmował się redakcją i był w zasadzie głównym pomysłodawcą pisma. Matryce pisma przygotowywał prof. Józef Chłanda, Alfred Puchała przygotowywał stronę tytułową, a Bolesław Biłogan zbierał materiały i pisał artykuły. W 1963 r. nastąpił kryzys wydawniczy związany z odejściem prof. Chłandy. Wówczas z pomocą przyszedł Stanisław Mikołajczyk, który dbał o wydawanie czasopisma, recenzował artykuły, a także sam pisał dla „Orki”. Po 1963 r. przygotowaniem matryc zajęła się generałowa Modelska — osobista sekretarka Mikołajczyka. Przez cały okres za przygotowanie techniczne pisma odpowiedzialny był Feliks Rembiałkowski. Swoje prace wykonywał przy pomocy rodziny — żony i dzieci, które zajmowały się składaniem stron, spinaniem zszywaczami oraz adresowaniem kopert i kolportażem⁷⁹.

⁷⁶ Według F. Rembiałkowskiego nakład wynosił 500 egz. Muzeum Dokumentacji i Uchodźstwa Polskiego Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wspomnienia Feliksa Rembiałkowskiego, za: P. P u k ł a c k i, *Życie i działalność Feliksa Rembiałkowskiego — wybitnego działacza polonijnego w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. Adama Sudoła, prof. nadzw. UKW, Bydgoszcz 2009, s. 79.

⁷⁷ *Wydawnictwa ruchu ludowego na emigracji...*, s. 71; List prezesa PSL w Wielkiej Brytanii Franciszka Wilka do redaktora „Orki” mgr. Bolesława Biłogana z okazji 5. rocznicy wydania pierwszego numeru tego pisma w Stanach Zjednoczonych AP, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji (1954–1968) dokumenty i materiały*, cz. II, wstęp, wprowadzenie, opracowanie i wybór R. Turkowski, Kielce 2006, s. 185–186.

⁷⁸ J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 2..., s. 192. Autor zbadał następujące egzemplarze: nr 7–8, VII–VIII 1958; nr 10–11, X–XI 1958; nr 7–8, VII–VIII 1959; nr 9, IX 1959; nr 10–11, X–XI 1960; nr 12, XII 1960; nr 1–2, I–II 1961; nr 6, VI 1961; nr 4–5, IV–V 1961; nr 4, IV 1966; nr 5–6, V–VI 1966; nr 7–8, VII–VIII 1966; nr 9, IX 1966; nr 10–11, X–XI 1966; nr 12, XII 1966; nr 1–2, I–II 1967; nr 3–4, III–IV 1967, nr 5–6, V–VI 1967; nr 9–12, IX–XII 1967; nr 7–9, VII–IX 1968; nr 10–12, X–XII 1968; nr 1–6, I–VI 1969. Wszystkie wymienione numery przechowywane są w zbiorach MHPRL.

⁷⁹ MDiUP Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wspomnienia Feliksa Rembiałkowskiego, za: P. P u k ł a c k i, *Życie i działalność Feliksa Rembiałkowskiego...*, s. 77–78.

31. „Polska Akademicka Młodzież Ludowa. Biuletyn”1953–1954?⁸⁰,

Londyn, Wielka Brytania.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu.

Publikowano w nim głównie artykuły historyczne⁸¹.**32. „Polskie Stronnictwo Ludowe — Odlam Jedności Narodowej New York. Biuletyn”**

1953–1954, nieregularny.

Wydawany przez Komitet Organizacyjny PSL-OJN w Stanach Zjednoczonych AP,

Chicago, USA.

Redaktor Franciszek Skowyrą⁸².**33. „Polski Zielony Nurt. Biuletyn Polskiej Sekcji Międzynarodowej Unii Chłopskiej”.** Tylko do użytku wewnętrznego. Na prawach rękopisu

1951–1952, nieregularny,

redagowany przez Józefa Młota-Mroza.

Wydawca: Sekcja Polska MUCH PSL we Frankfurcie nad Menem, RFN.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu.

Kontynuacja „Biul. Inf. PSL w Niemczech”⁸³.**34. „Przegląd Polityczny”**

1949–1950?, miesięcznik, organ SL „Wolność”,

redagowany przez kierownictwo SL „Wolność”,

wydawany techniką powielaną.

Pismo posiadało charakter informacyjno-polityczny⁸⁴.**35. „Rola Ludu”**

Styczeń — październik 1956, kwartalnik

z podtytułem „Kwartalny biuletyn Z[wiązku] P[rzyjaciół] W[si] P[olskiej] im. W. Witosy w Sudbury, Ont., Canada”

Salem, Massachusetts, USA.

⁸⁰ J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 3..., s. 94.⁸¹ Autor dotarł tylko do jednego numeru pisma: 6, V 1953 (MHPRL/AN 2708)⁸² J. K o w a l i k, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 3..., s. 102.⁸³ Tamże, s. 99.⁸⁴ Tamże, s. 207. Kowalik podał periodyzację nieznaną — nieregularną. Z zachowanych numerów periodyku, przechowywanych w MHPRL: nr 1, 7 X 1949 r. (MHPRL 10210); nr 4, 15 I 1950 r. (MHPRL 10212); nr 7, 15 V 1950 r. (MHPRL 10214); nr 8/9, 15 VII 1950 (MHPRL 10215), wynika, że wydawany był co miesiąc.

Pismo redagował Komitet Redakcyjny ZPWP w Salem, m.in. Józef Młot-Mróż. Ukazywało się alternatywnie wobec dwóch innych kwartalników „Czyn Ludu” i „Wyzwolenie Ludu”, tzn. co miesiąc ukazywał się inny tytuł. Później zostało wchłonięte przez „Wyzwolenie Ludu”⁸⁵.

Brak informacji o treści, nakładzie, kolportażu.

36. „Słowo Ludowe”

1954–1955 (1957⁸⁶), miesięcznik,

wydawca Władysław Zaremba,

brak informacji o wydawcy, redakcji, nakładzie, kolportażu⁸⁷.

Zastąpione Biuletynem informacyjnym, w 1957 r. w nakładzie 150 egz.⁸⁸ Próbowano go kolportować w Kraju.

37. „Słowo Ludowe. People’s Word”. Pismo Związku Przyjaciół Wsi Polskiej w Stanach Zjednoczonych, Oddział Nowy Jork

1953–1956, miesięcznik/nieregularny,

redaktor i wydawca Bronisław Zaleski.

Podtytuł od stycznia 1956: Pismo Polskiego Stronnictwa Ludowego⁸⁹.

38. „Wici. Biuletyn wewnętrzny Związku Polskiej Młodzieży Ludowej »Wici«”.

Na prawach rękopisu

1958–?, nieregularny.

Wyd. ZPML, Londyn, Wielka Brytania⁹⁰.

39. „Wyzwolenie Ludu”

Luty 1956 — grudzień 1958, kwartalnik, od 1957 miesięcznik

⁸⁵ J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. III..., s. 151; tamże, t. IV..., s. 121; M. Ptasińska-Wójcik, *Emigracyjna prasa ludowa...*, s. 241.

⁸⁶ 1958 marzec 29, Warszawa — Notatka informacyjna oficera operacyjnego Wydziału V Departamentu I MSW Tadeusza Jankowskiego dotycząca działalności grupy Bańczyka–Wójcika, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 2..., s. 697–704.

⁸⁷ *Wydawnictwa ruchu ludowego na emigracji...*, s. 71.

⁸⁸ 1958 marzec 29, Warszawa — Notatka informacyjna oficera operacyjnego Wydziału V Departamentu I MSW Tadeusza Jankowskiego dotycząca działalności grupy Bańczyka–Wójcika, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 2..., s. 697–704.

⁸⁹ J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 3..., s. 172. Według NKW PSL „Słowo Ludowe” miało być pismem przeznaczonym dla Polonii amerykańskiej, a więc dla odbiorcy szerszego niż ruch ludowy. W treści miało się koncentrować na „szerzeniu wśród Polonii Amerykańskiej zasad idei ludowej oraz przeciwstawiać prawdę kłamstwom, narzucanym zarówno przez totalizm komunistyczny jak i sanacyjny”. MHPRL, sygn. MHPRL 11763, Pismo okólne, Waszyngton, 15 II 1954 r.

⁹⁰ Tamże, t. 4, s. 101.

z podtytułem „Kwartalny Biuletyn Z[wiązku] P[rzyjaciół] W[si] P[olskiej] im. W. Witosa Z Salem, Mass., USA”

Salem, Massachusetts, USA.

„Wyzwolenie Ludu” posiadało następujące podtytuły: w maju 1956 r. „Biuletyn Związku Przyjaciół Wsi Polskiej w Ameryce wydawany na prawach rękopisu”. Redagował go komitet redakcyjny w składzie: Józef Młot-Mróż, Henryk Henike i Emil Dobosz.

W sierpniu 1956 r.: „Biuletyn Związku Przyjaciół Wsi Polskiej w Ameryce. Oddział im. Wincentego Witosa w Salem, Mass.”

W styczniu 1957 r. „Czasopismo Polskiego Stronnictwa Ludowego na emigracji, wydawane na prawach rękopisu przez Komitet Redakcyjny” (w składzie: Henryk Henike, Józef Młot-Mróż, Emil Dobosz, W. Gołębiowski, Władysław Tercha, Cz. Slebarski).

W marcu 1958 r.: „Czasopismo Polskiego Stronnictwa Ludowego i Związku Przyjaciół Wsi Polskiej na emigracji. Wydawane na prawach rękopisu przez Komitet Redakcyjny”.

Po zaabsorbowaniu „Czynu Ludu” i „Roli Ludu” pismo ukazywało się jako miesięcznik⁹¹.

Brak informacji o treści, nakładzie, kolportażu.

40. „Ziarno. Rocznik Polskiej Akademickiej Młodzieży Ludowej”

1952–1953, rocznik,

Londyn, Wielka Brytania.

Wydano tylko dwa numery w 1952 i 1953 r. Zawierają artykuły na tematy historyczne, ideowo-programowe, a także fragmenty pracy Zygmunta Sławińskiego *Srodkowo-europejska idea agraryzmu*⁹².

41. „Zielony Sztandar. Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego — Odlam Jedności Narodowej”

1952–1955, nieregularny.

Redaktorem był Bronisław Załęski.

Nowy Jork, USA.

Brak informacji o nakładzie i kolportażu⁹³.

42. „Zielony Sztandar”

1951–1952, nieregularny, organ PSL w Niemczech

⁹¹ Tamże, s. 121. Kowalik powołuje się na informacje otrzymane listownie od redaktora.

⁹² *Wydawnictwa ruchu ludowego na emigracji...*, s. 72; J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 4, s. 131.

⁹³ Tamże.

redagowane i wydawane przez Józefa Młota-Mroza
Niemcy Zachodnie.
Brak informacji o nakładzie i kolportażu⁹⁴.

III. Pisma o niezidentyfikowanym przeznaczeniu

43. „Pod prąd”

1960?–1969? miesięcznik

Organ ZPML „Wici” w Paryżu.

Redaktor Janusz Borowczak?⁹⁵.

W piśmie zamieszczano publikacje o charakterze ideowym, politycznym, informacyjnym, organizacyjnym.

Brak informacji o nakładzie, kolportażu⁹⁶.

IV. Pisma dopełniające obraz prasy ruchu ludowego

Ludowcy na emigracji zaangażowali się organizacyjnie i osobiście w działalność międzynarodowych organizacji emigracyjnych. Wydawane przez nie czasopisma traktowali jako część własnej działalności, prowadzonej wspólnie z „bratnimi” partiami chłopskimi lub innymi organizacjami. Z tego powodu pisma te powinny być uwzględnione w zarysie prasy ruchu ludowego na emigracji.

„The Bulletin of the International Peasant Union”

Periodyzacja: miesięcznik, dwumiesięcznik, kwartalnik, półrocznik.

Początkowo nosił on nazwę „Monthly raport” („Raport miesięczny”), później „Monthly Bulletin of the International Peasant Union”, a w końcu „The Bulletin of the International Peasant Union”.

---

⁹⁴ Nr 120 1954 maj 15, Warszawa — Informacja Wydziału II Departamentu V MBP dotycząca emigracyjnych działaczy ludowych i planach działań skierowanych przeciwko nim, [w:] *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, t. 2..., s. 318–319.

⁹⁵ MHPRL, List otwarty Anzelmia Jerzego Cydzika do Prezydium IV Kongresu PSL w Brukseli, Londyn 22 X 1968 r., sygn. MHPRL 11776.

⁹⁶ Protokół z posiedzenia Zarządu Głównego PSL we Francji, 15 I 1961 r., Paryż, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji...*, cz. II..., s. 198–199; Protokół z posiedzenia Naczelnego Komitetu Wykonawczego PSL, 21 X 1968 r., Bruksela, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji...*, cz. II..., s. 356.

Wydawany był przez centralne organy Unii, edytorem był sekretarz generalny Unii, którym przez wiele lat był dr G.M. Dimitrov. Redaktorami naczelnymi byli: dr C.D. Kojouharoff do 1953 r., później Henrikas Blazas z Litewskiego Ludowego Związku Chłopskiego, a następnie (od września 1953 r.) Robert Bohuslav Soumar z Czechosłowackiej Republikańskiej Partii Agrarnej, któremu przez kilka lat pomagał Blazas.

Periodyk spełniał rolę wizytówki zewnętrznej Unii, jak również spoiwa wewnętrznego, poprzez przedstawianie własnej pracy, dorobku partii członkowskich itp.

W periodyku zamieszczano najważniejsze aktualne informacje z życia MUCH, relacje z kongresów, zjazdów, konferencji Unii, uchwalane rezolucje, deklaracje, listy adresowane do prezydentów USA, ważnych organizacji międzynarodowych, relacje z wyjazdów i wystąpień liderów Unii. Innym stałym tematem w „Biuletynie” były sprawozdania z życia partii członkowskich MUCH, w zależności od wydarzeń nieraz cały numer był poświęcony jednej partii i jednemu krajowi. Stałym działem w periodyku były też informacje o sytuacji w państwach za żelazną kurtyną, głównie o sytuacji w rolnictwie i na wsi, informacje o kolektywizacji itp.

Organ prasowy MUCH wydawany był w USA w języku angielskim. Biura europejskie w miarę możliwości starały się wydawać „Biuletyn” w językach państw, na terenie których się znajdowały: francuskim, niemieckim, włoskim. Realizowane to było w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych. Później coraz trudniej było o prowadzenie wydawnictwa w różnych językach. W 1958 r., w związku z trudną sytuacją finansową Unii, wiceprezes Nagy zaproponował wręcz ograniczenie wydawnictwa tylko do języka angielskiego oraz zmniejszenie jego objętości. O ile pierwsza propozycja była realizowana, o tyle analiza zawartości i objętości „Biuletynu” przed i po złożeniu tych propozycji przez Nagy’ego wskazuje, iż ich nie zastosowano⁹⁷.

„The Peasant International Agency Biuletin”

1947–1954?, tygodnik,

wydawany przez Agencję Informacyjną „The Peasant International Agency”
Londyn, Wielka Brytania.

Tygodnik wydawany był przez grupę ludowców z państw Europy Środkowej i Wschodniej, którzy zorganizowali się w tzw. Międzynarodówkę Chłopską. Była to organizacja opozycyjna w stosunku do Międzynarodowej Unii Chłopskiej w Waszyngtonie. Grupie przewodził Jerzy Kuncewicz ze Stronnictwa

---

⁹⁷ T. Nowak - Cieplak, *W cieniu historii. Wspomnienia*, Olsztyn 2003, s. 167; A. Indraszczyk, *Zielona Międzynarodówka. Współpraca partii chłopskich z państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2008, s. 152–153.

Ludowego „Wolność” i cała działalność MCh oraz Agencji Informacyjnej oparta była na strukturach SL „Wolność”⁹⁸.

W tygodniku podawano krótkie informacje na temat wydarzeń na świecie, w szczególności związanych z rolnictwem, położeniem chłopów oraz sytuacją w państwach Europy Środkowo-Wschodniej.

Według Jerzego Kuncewicza tygodnik przestał się ukazywać po tym, jak z Londynu zaczęli wyjeżdżać aktywni działacze SL „Wolność”, m.in. i on sam⁹⁹.

Konkluzje

1. Udało się zidentyfikować 43 czasopisma wydawane przez polskich ludowców na emigracji po 1945 r. Osiem z nich miało charakter prasy otwartej, przeznaczonej dla czytelników spoza grupy ludowców.
2. Liczba pojawiających się tytułów prasy ludowej związana była z charakterem struktur stronnictw ludowych — ich rozbiciem na poszczególne kraje Europy. Dążono do tego, aby w każdym z nich organizacja ludowa miała własny organ prasowy. Po drugie, rozłamy w stronnictwach powodowały, że każda nowa grupa musiała mieć własne czasopismo, by za jego pomocą przedstawiać swoje racje i na jego łamach toczyć boje ideologiczne i personalne. Wtórne znaczenie ma w tym względzie fakt, iż kilka tytułów powstało z inicjatywy i przy wsparciu materialnym służb bezpieczeństwa PRL. Dotychczas bowiem nie odnotowano przypadku, w którym najpierw służbom udałoby się zwerbować ludowców do współpracy i założyć nowe, opozycyjne względem władz danego stronnictwa pismo. Działo się odwrotnie. Po już dokonanej rozłamie, odejściu lub wykluczeniu działaczy ze stronnictwa, ci przystępowali dopiero do tworzenia nowego pisma.
3. W ruchu ludowym na emigracji najwięcej wydawano czasopism o charakterze wewnętrznym. Były to biuletyny informacyjne. Wiązało się to z: po pierwsze potrzebą posiadania wewnętrznego instrumentu wymiany myśli i przekazu; po drugie trudnościami finansowymi. Pisma wewnętrzne wydawane były „domowymi” sposobami, techniką powielania ręcznie lub maszynowo przygotowanych stron. Wykorzystywano słabej jakości papier. Należy jednak zauważyć, że pisma te wychodziły poza ramy organizacji, stronnictwa były tego świadome, pisma te więc de facto stawały się również wizytów-

---

⁹⁸ MHPRL, sygn. MHPRL 10211, Sprawozdanie Organizacyjno-Polityczne Zarządu Głównego SL „Wolność” za okres działalności od 1944 do listopada 1949 r., Londyn; A. In d r a s z c z y k, *Zielona Międzynarodówka...*, s. 160–170.

⁹⁹ J. K u n c e w i c z, *Wyspy pamięci*, Lublin 1989, s. 189.

- ką stronnictw. Mimo to ich forma i treść nie ulegały zmianie, ponieważ ludowcy nie mieli po temu środków. Nadal też głównym odbiorcą pozostawał członek stronnictwa. I na tym szeregowym działaczu oparty był kolportaż. Większość tytułów kolportowana była poprzez sieć organizacyjną stronnictw i ugrupowań ludowych oraz środowiska rodzinne. Tylko nieliczne kierowano do sprzedaży ogólnej — np. „Jutro Polski”.
4. Na emigracji powstało niewiele czasopism ludowych o charakterze otwartym. Należały do nich: „Jutro Polski”, „Wolność i Lud”, „Zielony Sztandar”, „Biuletyn PSL”, „Wieści”. Tylko trzy pierwsze miały charakter prawdziwej prasy. Ale jedynie „Jutro Polski” na stałe wpisało się w działalność emigracji ludowej i wychodziło przez cały okres emigracji politycznej ludowców po 1945 r.
  5. Najwięcej inicjatyw prasowych miało miejsce od przełomu lat 40. i 50. do drugiej połowy lat 50. XX wieku. Wiązało się to z ożywioną działalnością organizacyjną. Kiedy okazywało się, że nie można szerzej rozbudowywać struktur stronnictw — np. w Szwajcarii, Włoszech, Szwecji, inicjatywy te umierały z powodu braku odbiorców wystarczających, by stworzyć na nie zapotrzebowanie i je utrzymać.
  6. Tematyka pism koncentrowała się wokół problemów emigracji ludowej oraz walki o wolność ojczyzny i upadku komunizmu. Przez ten pryzmat spoglądano na wydarzenia na świecie. Oceniano je pod względem możliwości załamania się komunizmu, zwiększania jego ofensywności — np. w czasie tworzenia KBWE, słabości świata zachodniego wobec ZSRR.
  7. W drugiej połowie lat 70. XX wieku tematyka pism ludowych uległa jakościowej zmianie. Nastąpiło odejście od sporów emigracyjnych na rzecz szerokiej informacji o wydarzeniach w kraju, głównie w zakresie sytuacji na wsi i życia chłopów polskich oraz prowadzenia działalności opozycyjnej, głównie „Solidarności”.
  8. Dużą rolę w środowisku ludowym odgrywały pisma wydawane przez międzynarodowe organizacje chłopskie. Traktowane były jako własne, zarazem wspólne organy zajmujące głos w sprawach międzynarodowych i ideologicznych. Taką samą rolę spełniał także „Narodowiec” we Francji, wydawany przez Michała Kwiatkowskiego, najpierw ojca, a potem syna. Redakcja prezentowała podobne treści do ruchu ludowego, przez co dziennik był traktowany jako pismo własne. Redaktor zaś stał się jednym z najbardziej znanych osobistości we francuskich strukturach PSL, stałym gościem zebrań, zjazdów i kongresów.
  9. Ruch ludowy na emigracji nie posiadał szerokiej, profesjonalnej kadry redakcyjnej. Dysponował także niewielkim wachlarzem autorów. Rzadko do prasy ludowej pisali autorzy spoza ruchu ludowego. Sytuacja ta zmieniła się w drugiej połowie lat 70. XX wieku. Wówczas częściej zamieszczano prace polskich historyków poświęcone znaczącym wydarzeniom z historii Polski.
  10. Konkluzje badawcze. Artykuł nie wyczerpuje tematu. Pierwszym powodem jest niedostateczna znajomość bazy źródłowej. Kilka odnotowanych tytułów zna-

nych jest wyłącznie z relacji bądź ludowców, bądź z dokumentów aparatu bezpieczeństwa. Inne tytuły, wydawane przez struktury regionalne partii ludowych, mogą wskazywać, że także inne okręgi i koła w jakimś czasie mogły wydawać własne pisma o charakterze biuletynów informacyjnych. Tego rodzaju materiał źródłowy wskazuje, że mogły być podejmowane przez ludowców na emigracji inne próby wydawania prasy. Widoczna jest więc potrzeba prowadzenia dalszych badań analitycznych nad poszczególnymi tytułami i poszukiwania dotychczas nieznanymi.